

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

AHLAK TANRI VE YASA: DİN-AHLAK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İLAHÎ EMİR VE DOĞAL YASA TEORİLERİ

“Çakmak, Mustafa. *Ahlak, Tanrı ve Yasa: Din-Ahlak İlişkisi Bağlamında İlahî Emir ve Doğal Yasa Teorileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019, 288 s.”

Mustafa Bilal ÖZTÜRK

Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,, İzmir
Research Assistant, Dokuz Eylül University Faculty of Theology, İzmir/Turkey
mbilal.ozturk@deu.edu.tr, gocmenbey@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6879-2620>

Öz

Bu yazı “Ahlâk, Tanrı ve Yasa: Din-Ahlak ilişkisi Bağlamında İlahî Emir ve Doğal Yasa Teorileri” isimli kitabın tanıtımını içermektedir. Kitap, ilâhî emir ve doğal yasa teorilerini analiz etmektedir. Bu iki teori, ahlak felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Kitap, bu teorileri, Hıristiyan Skolastik düşünce geleneğinden ve modern ahlak felsefesinden seçilmiş örneklerle ele almaktadır. Kitap teorilerin kökenlerini ve gelişimlerini tartışmaktadır. Kitap ahlak felsefesine yeni bir boyut katmaya adaydır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Tanrı, Yasa, İlahi Emir, Doğal Yasa.

Abstract

The aim of this paper is to review the book, “Ahlak Tanrı ve Yasa: Din-Ahlak ilişkisi Bağlamında İlahî Emir ve Doğal Yasa Teorileri (Ethics, God and Law: Theories on Divine Command and Natural Law in the Context of the Relationship between Religion and Ethics)”. The book analyzes divine command and natural law theories. These two theories have an important place in ethics. The book addresses these theories with examples selected from the Christian Scholastic tradition and modern moral philosophy. The book discusses the origins and development of ethical theories. The book is a candidate to add a new dimension to moral philosophy.

Keywords: Ethics, God, Law, Divine Command, Natural Law.

Tanrı ile evren irtibatı varlık, bilgi ve değer açılarından irdelenebilmektedir. Varlık ve bilgi üzerine bina edilen değerlerin, Tanrı’yla ilişkisi önemli bir sorundur. Felsefe tarihinde bu sorun, “Euthyphron dilemması” adıyla şöhret bulmuştur. Bu dilemma, Tanrı ile değer alanını sorunsallaştırmaktadır.

Bir şey, Tanrı emrettiği için mi, iyidir? Yoksa iyi olduğu için mi Tanrı, onu emretmiştir? Bu soru farklı biçimlerde kurgulanabilir. Tanrı, bir şeyi iyi kıldığı için mi, o şey iyidir?

Yoksa bir şeyi, Tanrı'nın iyi kılmasına gerek yok mudur? Tanrı'dan bağımsız iyilik olur mu? Var olanlar, evren, doğa, insan Tanrı'ya bağımlıysa değerler de Tanrı'ya bağımlı olmak zorunda mıdır? Ahlaklı olmak için Tanrı'ya inanmak şart mıdır?

Tanrı, iyi ve emir kavramlarının karşılıklı kurgusuna dayalı bu soruların yanıtını verebilmek, beraberinde insan, Tanrı ve ahlak ile ilgili birçok felsefi, teolojik değişik sorunları sökün ettirmiştir.

Medeniyet ve toplumdaki uzak yetişmiş insan düşünelim. Hayal ürünü sayılan bu insan, herhangi ilahi bildirimle karşılaşmamış olsun. İslam felsefesinde Hay b. Yekzân ile sembolleşen kurguyu aklımıza getirebiliriz. İnsan ıssız bir adada tek başınadır. Bu durumda bireysel olarak insanın ahlakından bahsedilebilir miydi? Bu yalnız insan, Tanrı'yı bulabilir miydi, bulmakla sorumlu muydu? Şeklindeki felsefi ve kelâmî içerikli sorular, aslında insanlığın tamamını ilgilendiren, ahlâkın kökeniyle de ilişkilidir.

"Ahlâk, Tanrı ve Yasa" ismini taşıyan kitap, insan için bu hayatî soruları, akademik düzeyde ele almaktadır. Hıristiyan dini geleneği ile batı felsefe tarihi birikimden maksimum derecede yararlanarak yukarıda sıralanan sorulara, entelektüel yanıtlar geliştirmektedir.

Kitabın temel amacı sözü edilen ikilemin çözümlenmesine dayalı doğal yasa ve ilahî emir teorilerinin, Hıristiyan Skolastik düşünce geleneğiyle birlikte modern ahlak felsefesindeki kavranış ve temellendiriliş biçimlerini temsil gücü yüksek örnek şahıslar üzerinden tartışmaktır.

Din ve ahlâk ilişkisi bağlamında ilahî emir ve doğal yasa teorilerinin incelendiği bu kitap, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte ahlak düşüncesinin farklı medeniyet ve kültürlerdeki ortak tartışma zeminlerine işaret edilerek yürütülecek araştırmanın alanı daraltılmakta ve yönteminin çerçevesi çizilmektedir. Kitabın başlığında yer alan ahlak kelimesi Tanrı, emir, insan, doğa, din ve yasayla ilişkilendirilerek bunlar arasında kurulabilecek bağlar birer felsefi mesele kıvamına getirilmiştir. Böylece ahlâkın temellendirilmesi sürecinde vazgeçilmez ilkelerin ve kavramların derinlemesine tartışılması imkânı elde edilmiştir.

Birinci bölüm Hıristiyan Ortaçağında hayat sürmüş **Aquinas, Scotus ve Ockham** düşüncesinde doğal yasa ve ilahî emir teorilerini ele almaktadır. Eserde bu tarihi şahsiyetlerin ölüm tarihlerinin kronolojik sıralamasına uygun biçimde düşünceleri işlenmekte ve yer yer fikirlerin birbirleriyle karşılaştırmalarına gidilmektedir. Böylelikle farklı düşünce tarzlarının karşılıklı analizlerini harmanlayarak okuyucuya başlıkları bir arada değerlendirme fırsatı sunmaktadır.

Birinci bölümde sözü edilen tarihi kişilerin savdukları teoriler çerçevesinde insan doğası, On Emir özelinde din bildirimleri ve aşkın Tanrı'ya dair bakış açıları analiz edilerek belirginleştirilmektedir. Aquinas'ın doğal yasa, Ockham'ın ilahî emir, Scotus'un ise ılımlı ilahî emir teorisyeni olduğu vurgulanmaktadır. Bu bölümün en dikkat çekici yönlerinden biri, Ortaçağda kurgulanmış bu teorilerden hiçbirinin teolojiden ve Tanrı'dan bağımsız olmadıklarına dikkat çekilmesidir. Elbette bu üç ismin kendi

metinlerinin, tarihsel derin kökleriyle bağlantılarına temas edilmiştir. Bunun yanında onlar hakkında modern araştırmacıların birbirinden değişik yorumları da kritik edilmiştir. Tüm bu sunular; ahlakî değerlerin kökeni ve bu değerlerin insan doğasıyla, doğal yasayla, ilahî emirlerle ve Tanrı'yla karşılıklı ilişkilerin değerlendirilmesine yönelik yürütülmüştür.

Birinci ve ikinci bölümde yer alan ilahî emir ve doğal yasa teorisyenlerinin tarihi yaşamını içeren hayat hikâyelerinden kısa kesitler sunularak, kuramlarla birlikte kurucularının hakkında yeterince bilgi verilmiştir. Üstelik bu anlatım tarzı teorik meselelerin soğukluğunu ve yavanlığını gidermede oldukça etkili olmuştur. Birbiriyle tarihi görüşmeleri olmayan üç teologun metinleriyle birlikte, bu teologlar hakkında birbirinden değişik yorum yapan modern araştırmacıların bakışlarına değinmek çalışmada ihmal edilmemiştir. Bu yöntemle okuyucuya tek bir metnin farklı okuma tarzlarının çeşitliliği gösterilmek istenmiştir.

Yazarın İslam düşüncesinde ahlaki değerlerin kökenine dair hüsün-kubuh bağlamında yürütülen Mâtürîdî kelim ekolünün dizgesiyle Scotus'un savunduğu öğretisi arasında paralellikler taşıdığı farkında olması, farklı kültür ve medeniyetlerin ortak birikimine yönelik hâkimiyetinin bir yansıması olarak addedilebilir niteliktedir.¹

Yazarın bu altyapısı sayesinde felsefe, din ve ahlak felsefesi disiplinleri yanında kelim ilmindeki tartışmaları da değişik açılardan değerlendirme fırsatı yakalanabilmektedir. Meseleye İslam düşüncesi zaviyesinden bakıldığında Ockham'ın ilahî emir teorisini okurken Eş'arî, akılcı Aquinas ile Mutezile dizgelerinin yakınlıklarını ve benzerliklerini sezinlemek elde değildir.

Bu yönüyle kitap, bilimsel belgelere dayanarak, farklı kültür ve medeniyete mensup teologların felsefî ve kelâmî tavırları arasında bir uçurumun olmadığını bilakis benzerliklerin bulunduğunu tarihî metinlerden hareketle gözler önüne sermeye imkân tanımaktadır. Üstelik bu benzerlikler kimi tavırların ötesinde sözü edilen teorisinin kabul ve ret bakımından savunulmasında kullanılan kanıtlama tarzları üzerinde dahi kendisini gösterebilmektedir.

İkinci bölümde tarihte teşekkül etmiş doğal yasa ile ilahî emir teorilerine ait yeni sürümlerin geliştirilişi ve ayrıntılandırılışı biçimleri Postmodern dönemden seçilmiş örnek isimler üzerinden gözler önüne serilmektedir. Yazar bu bölümde doğal yasa teorisinin metafizik bağlarından kopararak **Grisez, Boyle ve Finnis** tarafından üretilen yeni sürümünün güçlü ve zayıf yönlerini göstermektedir. Yeni doğal yasa teorisyenlerinin ahlakın nesnesiyle ilgili temel iyiler kavramlaştırmasının önemine işaret etmektedir.

¹ Mustafa Çakmak, "Analogies between al-Mâtürîdî's and Duns Scotus's Ethical Perspectives", *Islam and Christian-Muslim Relations* 28/4 (2017), 473-491. Ayrıca yazarın mevzubahis edilen problem hakkında daha başka çalışmaları da mevcuttur. Bkz. Mustafa Çakmak, "Yeni Doğal Yasa Teorisinde Temel Ahlakî Değerler ile İnsan Doğası Arasındaki İlişki", *Toplumsal Bütünleşmede Değerler ve Eğitimi: III. Uluslararası Değerler Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı*, ed. Hasan Meydan (Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2018), 1, 105-119.

Yazar, bu temel iyilerin insan doğasıyla, ahlakın kaynağı olmakla ve insan özgürlüğüyle kurulabilecek bağlantılarını sorgulamaktadır. Bu noktada yazar, bir yol ayrımına giderek revize edilmiş bu doğal yasa teorisini; vurguladığı temel iyileri kavrayan insanı ahlaklı olmaya motive edecek metafizik kaynaktan mahrum oluşla eleştirmektedir.

İkinci bölümde teolojiden arındırılmış modern doğal yasa teorisinin eksikliğini giderme çabalarına **Porter** çerçevesinde temas edilmektedir. Bu meyanda doğal yasa ile ilahî emir teorilerinin birbirini dışlayan formundan kurtararak birbirini tamamlar mahiyette anlaşılabilmesinin imkânları aranmaktadır. Ardından **Adams** tarafından ileri sürülen ılımlı ilahî emir teorisinin ahlakî iyi ve ahlakî zorunluluklarından birinin Tanrı'nın sevgi dolu doğası ile diğerinin Tanrı'nın emirleriyle temellendirilme yolları işlenmektedir.

İkinci bölümün son ismi yazarın birebir karşılaştıkça fikir teatisinde bulunduğu, ahlakî boşluk kavramıyla ilahî emir teorisini geliştirmeye çalışan **Hare**'dir. Buna göre ahlak ile insan doğası arasında bulunan hayalî boşluk ancak Tanrı'nın emirleriyle kapatılabilecek bir yapı arzeder. Ayrıca **Hare** doğal yasa ile ilahî emir teorileri arasında bir çekişmenin değil tahmin edilenin ötesinde bir örtüşmenin üzerinde durulması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Bölümler arası geçişte yazarın, önceki bölümle sonraki bölüm arasında bağlantıları kurabilmek adına öne sürdüğü çetin sorular, okuyucusunda merak uyandırmakta, ayrıca keskin bir siren etkisi yaratmaktadır.

Üçüncü bölüm meselenin derin köklerine uzanarak, bir ahlak felsefesi problemi olarak tebarüz eden "Euthyphron Dilemması" tartışmasının çeşitli sunuluş biçimlerine modern araştırmacılar üzerinden değinmektedir. Akabinde ilahî emir teorisinin klasik versiyonu dikkate alınarak bu teoriye yöneltilecek felsefî ve teolojik içerikli itirazlara yer verilmektedir. Nitekim olgu ve olayları anlamada ve anlamlandırmada kullanılan kuramlar, açıklama güçlerini, karşılaşılabilecekleri muhtemel itirazlara geliştirebildikleri makul yanıtlardan almaktadır.

Yazar, sorunlarla ilgili nitelikli düşünmenin yollarını aramaktadır. Bu yolların itirazları ciddiye almaktan geçtiğinin bilincindedir.(s. 249) Bu bilinçle hareket eden yazar, makul bulmadığını bizzat ifade etmesine rağmen bilhassa ilahî emir kuramına karşı öne sürülen itirazların ayrıntılı irdelemesini ve sorgulamasını yapmaktadır.

Yazar bu itirazları, keyfîlik ve anlamsızlık, epistemik itiraz, ahlaki otonomi, korkunç emirler, ahlakî çoğulculuk ve nihilizm itirazı olarak başlıklandırarak her bir karşı çıkışı etraflıca tahlil etmektedir. Yazara göre bu itirazlara karşı geliştirilen yanıtlar, klasik ilahî emir teorilerinin, ılımlı ilahî emir teorilerine doğru evrilmesine uygun zemin hazırlamıştır.

Tüm bunların ardından yazar kitabı, eleştirel bir üslupla kaleme alınmış geniş bir sonuç ve değerlendirmeye sonlandırmaktadır. İlahî emir teorisine karşı ileri sürülen itirazlara bu bölümde özel bir yer ayıran yazardan, aynı şekilde doğal yasa teorisine karşı getirilen itirazlara da başlıklar halinde yer vererek incelemiş olması beklenebilirdi.

Doğal yasa teorisi birtakım iyi ve kötü değerlerinin Tanrı da dâhil olmak üzere herhangi bir özneye bağlı olmaksızın evrensel, nesnel, değişmez karaktere sahip olduklarını temellendirmektedir. Bu nedenle doğal yasaya göre değerler, eylemlerin özüyle ilgilidirler. Adaletli olmak, doğru sözlü olmak, vefalı olmak, yaratıcıya iman etmek, nimet verene şükür etmek vb. eylemler, iyi olmak değerini yine hiçbir gelenek, tarihî tecrübe, zihni çıkarım dikkate alınmaksızın kendinden almaktadır. Oysa ilahi emir teorisi bu bakış açısının tam karşısında konumlanmaktadır.

Bu teori; varlık ve bilgi bakımından insanın kendi dışında kalan başka şeylere veya kimselere muhtaç olan yapısını değer/aksiyoloji alanına taşıyarak ahlakî iyi ve kötü değer çiftlerinin kendinden kaynaklanan özünün bulunmadığı üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla ister Tanrı'nın, ister insanın eylemleri olsun bu eylemlerin hiçbirinde evrensel, nesnel, değişmez bir öz bulunmaz. Her eylem değerlerini değişken bağlamlarından ve izafetlerinden zamanla kazanmaktadır. Eylemlere iyi veya kötü değerleri ilahi bir emirle sonradan enjekte edilmektedir.

Bu kuramın bir gereği olarak adalet-zulüm, iman-küfür, yalan, nankörlük gibi kavramlar kendi özlerinden beslenen bir değişmez değerlere sahip değildir. Tanrı dilerse farklı bir değerler dünyası içinde kendinden nefret edilmesini veya kendisine iman edilmemesini dahi iyi bir değer olarak vaz edebilir; adaleti kötü, işkenceyi iyi kılabilir.

İnsanlar tarafından ahlakî eylemlere evrensel addedilen değerleri yükleyen Tanrı'nın kendisi olduğu düşünülür. Nasıl ki Tanrı'dan başka var olanların istisnasız tamamı, kendi varlıklarını doğrudan veya dolaylı olarak Tanrı'dan almakta olduğu gibi aynı şekilde değerler hiyerarşisini eylemlere yerleştiren de Tanrı olmalıdır. Bu bağlamda Tanrı'nın insanlara bildirimleri onlara iyi-kötüyü gösteren veya bildiren konumundan, eylemlere yapısını ve formunu veren, ahlâkî değerleri inşa eden konumuna yükseltilmektedir.

Yazar, insan doğasını merkeze alarak kurulan doğal yasa kuramıyla, Tanrı'nın buyruklarını markaja alan ilahî emir şeklindeki her iki kuramın klasik ve modern kavramş biçimlerinin yanında kendi içlerinde katı ve ılımlı sürümlerinin imkânlarını kitap boyunca gayet sade bir dille sunmaktadır.

Bunlara ilaveten bu teorilerin temel ilkelerinden ödün vermeden, yalnızca birkaç modifikasyonla yeniden güncellenebileceğini ve aralarında birbirini dışlama, ayrışma değil, tamamlama ve bütünleşme ilişkisine dayalı sentezci yorumların kurulabileceğini göstermektedir. Bu doğrultuda o, ahlaki iyi ile ahlaki ödev ve zorunluluk ayırımına gidilebileceğini farklı açılardan destelemektedir. (s. 229) Tüketilmesi veya tükenmesi oldukça zor görünen ezeli ikilemi yakından tahlil eden bu kitap, dini ve felsefi içerikli tartışmalara ve literatüre yeni bir boyut kazandırmayı vaat ediyor gözükmektedir.

Kitabın içeriğinden bağımsız biçimiyle ilgili kısa bir söz söylenebilir. Metin içi dipnot sistemi kullanılan kitapta yer alan her alt başlık kısa bir sonuç yazısıyla bitirilmiştir. Ancak bu sonuç kısmının başlığı içindekilerde gösterilmemiştir. Kitabın dizilimini ve genel akışını okuyucuya takip ettirebilmek adına, (sonuç gibi) kullanılan tüm alt

başlıkların giriş sayfasındaki içerikte verilmesi yerinde olabilirdi. Elbette bu yazarın değil, belki yayıncılıkla ilgili bir eksiklik. Sonuç kısmın muhtevası ise daha çok önceki sayfaların kısa birer özeti niteliğindedir. Aslında sonuç kısımlarının genel içeriklerinden beklenen husus; ilgili uzun yazıyı kısa özetlemek yerine ilgili konunun veya teorinin eleştiri süzgecinden geçirildiği, özgün kanaatlerin ve ulaşılan neticelerin paylaşıldığı yer olmalıydı.

Bu yazının son sözü olarak insanın kendini, kendi içinde bulunduğu evreni başlangıç, süreç ve sonuç bakımından anlamaya ve anlamlandırmaya çalıştıkça Tanrı fikrine uğramaması olası gözükmemektedir.